

Шинкевич Д., Шинкевич В. Підприємницька компетентність в освіті лікаря-стоматолога: систематичний аналіз літератури. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2025. Том 13, № 1. С. 101-112. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i1-013>.

Shynkevych D., Shynkevych V. Pidpriemnytska kompetentnist v osviti likaria-stomatoloha: systematychnyi analiz literatury [Entrepreneurial competence in the education of dentists: a systematic literature review]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2025. Vol. 13, No 1. S. 101-112. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i1-013>.

УДК 61:37.091.26

DOI: 10.31110/2616-650X-vol13i1-013

Денис ШИНКЕВИЧ

Полтавський національний педагогічний університет ім. Короленка, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-6789-4189>

shinkevichd@icloud.com

Вікторія ШИНКЕВИЧ

Полтавський державний медичний університет, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2436-9449>

shinkevichvictoria@gmail.com

ПІДПРИЄМНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В ОСВІТІ ЛІКАРЯ-СТОМАТОЛОГА: СИСТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Стаття розглядає впровадження компетентнісного підходу в освіту, зокрема в медичні та стоматологічні навчальні програми, з акцентом на підприємницьку компетентність. З початку 2000-х років, зокрема після вступу України до Болонського процесу, система освіти зазнала значних змін, орієнтуючись на розвиток практичних навичок та компетенцій, необхідних для успішної кар'єри у різних сферах. В рамках медичної освіти, зокрема в стоматології, важливу роль відіграють не лише технічні знання, а й підприємницькі навички, зокрема фінансовий менеджмент, маркетинг та управління стоматологічною практикою.

Зокрема, в Україні, з розвитком "Нової української школи" та нових стандартів освіти, підприємницька компетентність поступово інтегрується в освітні програми медичних закладів. Однак, дослідження показують, що більшість викладачів і практикуючих стоматологів в Україні недостатньо досліджують підприємницьку складову в своїй педагогічній діяльності, зокрема в аспекті економічного аналізу лікування, використання медикаментів та технологій.

Стаття також акцентує на важливості розвитку навичок м'якого спілкування (soft skills), які, поряд з підприємницькою компетентністю, допомагають стоматологам ефективно взаємодіяти з пацієнтами та колегами. У міжнародному контексті зростає увага до таких навичок у навчальних програмах, що відповідає вимогам сучасного стоматологічного бізнесу. Дослідження вказують на необхідність інтеграції soft skills і підприємницьких навичок у навчальний процес для підвищення якості медичних послуг та професійного розвитку.

У висновках підкреслюється необхідність подальшого розвитку педагогіки в галузі стоматології та підприємницької компетентності, а також вивчення методів оцінювання ефективності цього навчання. Перспективами подальших досліджень є удосконалення освітніх програм та створення міждисциплінарних підходів для підготовки висококваліфікованих стоматологів, здатних успішно інтегрувати підприємницькі стратегії в свою практику.

Ключові слова: компетентнісний підхід; soft skills; лідерські якості; підприємницька освіта; підприємницька компетентність; стоматологічна освіта.

Denys SHYNKEVYCH

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-6789-4189>

shinkevichd@icloud.com

Victoriya SHYNKEVYCH

Poltava State Medical University, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2436-9449>

shinkevichvictoria@gmail.com

ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN THE EDUCATION OF DENTISTS: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Abstract. The article discusses the implementation of a competence-based approach in education, in particular in medical and dental curricula, with a focus on entrepreneurial competence. Since the early 2000s, in particular after Ukraine joined the Bologna Process, the education system has undergone significant changes, focusing on the development of practical skills and competences necessary for a successful career in various fields. In medical education, particularly in dentistry, not only technical knowledge but also entrepreneurial skills, such as financial management, marketing and dental practice management, play an important role.

In particular, in Ukraine, with the development of the New Ukrainian School and new educational standards, entrepreneurial competence is gradually being integrated into the curricula of medical institutions. However, research shows that most teachers and practicing dentists in Ukraine do not sufficiently explore the entrepreneurial component in their teaching, in particular in terms of economic analysis of treatment, use of medicines and technologies.

The article also emphasises the importance of developing soft skills, which, along with entrepreneurial competence, help dentists to interact effectively with patients and colleagues. In the international context, there is a growing focus on such skills in educational

programmes, which meets the requirements of modern dental business. Studies point to the need to integrate soft skills and entrepreneurial skills into the educational process to improve the quality of medical services and professional development.

The conclusions emphasise the need for further development of pedagogy in the field of dentistry and entrepreneurial competence, as well as the study of methods for assessing the effectiveness of this training. Prospects for further research are the improvement of educational programmes and the creation of interdisciplinary approaches to train highly qualified dentists who are able to successfully integrate entrepreneurial strategies into their practice.

Keywords: competence-based approach; soft skills; leadership qualities; entrepreneurial education; entrepreneurial competence; dental education.

Постановка проблеми. Навчання за спеціальністю стоматологія в Україні зосереджене на академічних знаннях та професійних навичках. Проте в умовах розвитку ринкової економіки медичних послуг зростає потреба у формуванні підприємницької компетентності у лікарів-стоматологів, що сприяє адаптації до сучасних умов праці та розвитку інновацій у сфері. Пошуковим питанням було з'ясування сучасного стану навчання підприємницькій компетентності в галузі стоматологія для пошуку перспектив педагогічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиліття зріс інтерес до підприємницької освіти за межами бізнес-шкіл, зумовлений як змінами ринкового попиту, так і політикою. Це призвело до розширення вбудованої підприємницької освіти, де підприємництво включене як частина існуючих небізнес-курсів [20].

Зміст підприємницької освіти є досить широким, націленим на розвиток не лише ризикових здібностей студентів, але й особистих якостей, ставлення та навичок, необхідних для підприємницької діяльності та життя як частини спільноти. Нещодавні публікації вказують на важливість підприємницької освіти і для медичних працівників. Зокрема, аналіз освітніх практик в Україні та Європі демонструє, що успішні медичні фахівці повинні володіти не лише клінічними вміннями, але й розумінням економічних процесів, здатністю до прийняття фінансових рішень, організації бізнес-процесів та управління. Ці знання вводяться в освіту на додипломних етапах і поглиблюються для керуючих посад. Огляд [32] підсумовує наукові дисципліни, які залучені у навчання підприємству: «Бізнес та економіка, Освіта та освітні дослідження, Психологія, Інженерія, Соціальні науки, Науки про навколишнє середовище та екологія, Наука та технології, Краєзнавство, Дослідження розвитку, Державне управління».

З іншого боку, відповідно до європейських стандартів, підприємницька компетентність є однією з восьми ключових компетенцій, які слід розвивати зі школи для забезпечення успіху на ринку праці та соціальної інтеграції [14, 22, 25].

Мета дослідження: систематичний аналіз літератури для з'ясування концепцій підприємницької компетентності, а також цілей, педагогічних прийомів викладання й оцінки в освіті лікаря-стоматолога.

Ця стаття структурована таким чином. По-перше, коротко наведено історичний екскурс впровадження компетентнісного навчання в Україні. Потім представлені результати систематичного огляду літератури стосовно підприємницької освіти у порівнянні із підприємницькою компетентністю у навчанні лікарів-стоматологів, описано напрямок soft skills як складову підприємницької компетентності та підведено підсумки й перспективи. Особлива увага приділяється визначенню концепції підприємницької компетентності в рамках освіти лікаря-стоматолога.

Методи. Для проведення систематичного огляду було дотримано вказівки PRISMA [26]. Пошук здійснено за ключовими словами «підприємницька компетентність, стоматологія», «entrepreneurial competence, dentistry» у базі даних Google Scholar. До огляду були включені статті за чотири роки, опубліковані з 2020 року до 4 грудня 2024 року.

Критерії включення і виключення.

У цей огляд були включені повнотекстові публікації з вільним доступом, такі як наукові звіти про оригінальні дослідження, огляди, кваліфікаційні роботи здобувачів освіти, присвячені підприємницькій освіті та підприємницькій компетентності в стоматології. Ключові слова пошукового запиту зазвичай знаходились в назві, анотації, списку ключових слів чи тексті. В цей аналіз літератури не включали публікації, що повторюються, недоступні та нерелевантні до теми пошуку, а також тези, підручники, навчальні посібники.

Стратегія пошуку.

Було відібрано публікації, які згадують чи описують розуміння підприємницької освіти/компетентності, її цілі, методи оцінювання у межах навчання стоматології. Додатково, з пошукового переліку та методом «сніжної кулі» було відібрано статті, які присвячені історії впровадження компетентнісного підходу навчання в Україні, вирізненню підприємницької компетентності від підприємницької освіти, а також ті що були присвячені результатам навчання підприємству. Ці додаткові статті знаходили також і через гіперпосилання з основних відібраних статей, а також створюючи вирази пошуку відповідно до термінів баз даних.

Обмеження дослідження зумовлені власне наповненням і специфікацією баз даних Google Scholar та Академія Google. Серед надвеликої кількості англomовних публікацій (понад 18 тис.) які надав пошук, етап скринінгу був скорочений 50 сторінками, оскільки вже після 30-ї сторінки зникало пошукове слово «dentistry».

Екстракція даних. З публікацій отримували дані про концепції, педагогічні підходи й оцінку підприємницької компетентності та/або підприємницьких знань у навчанні лікаря-стоматолога в Україні і світі.

Етапи відбору схематично наведено на рисунку 1.

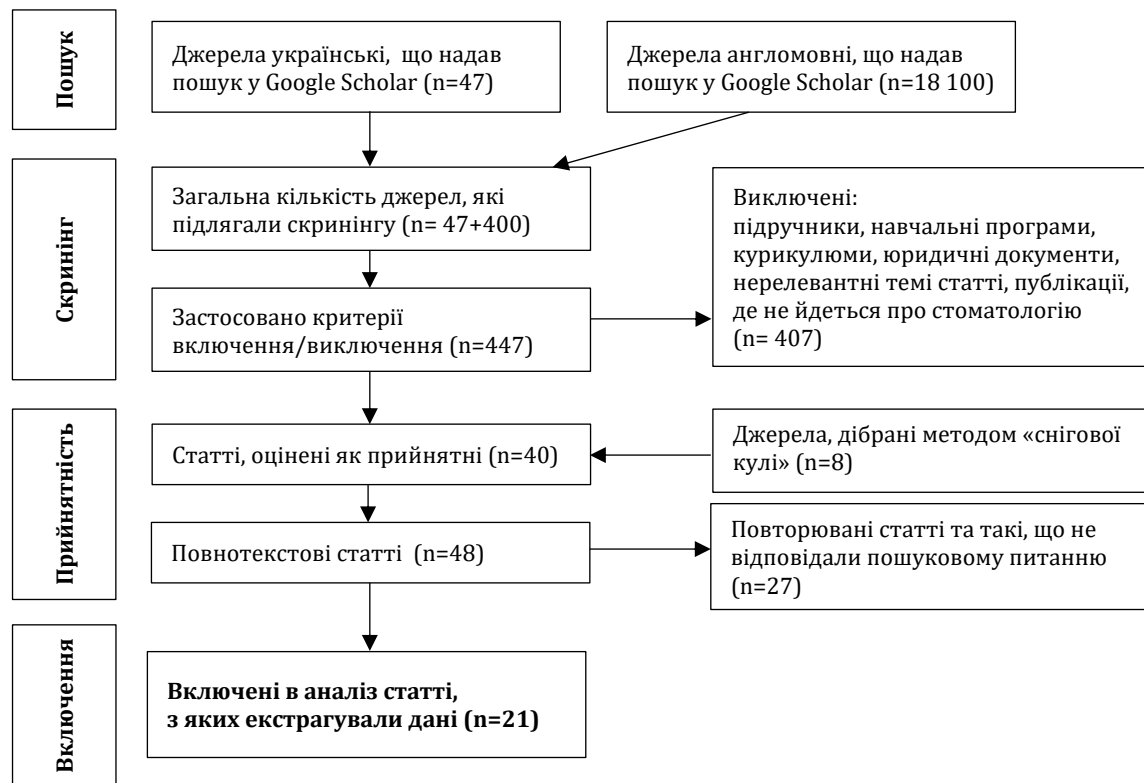

Рис. 1. Блок-схема опрацювання публікацій для систематичного огляду згідно критеріїв PRISMA

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія впровадження компетентнісного підходу в навчанні.

До початку впровадження компетентнісного навчання в Україні, освіта була побудована на знаннях, які перевірялись переважно через запам'ятовування та відтворення. Проте із вступом України до Болонського процесу в 2005 році, з'явилася потреба адаптувати національну систему до європейських стандартів, де акцент був на компетенції та практичних уміннях [1]. Тим не менше, навчання медиків завжди передбачало два умовних розділи: теорія і практичні навички.

Компетентнісний підхід почав формуватися під впливом глобальних освітніх реформ, орієнтованих на розвиток практичних навичок та знань, що необхідні для успішної діяльності в різних сферах життя. Виникнення цього підходу відноситься до початку 2000-х років, коли відбувалося переосмислення освітньої системи в контексті інтеграції до європейського освітнього простору.

Етапом розвитку компетентнісного навчання стала реформа освіти після 2014 року. Події Революції гідності та подальші реформи призвели до активізації змін в освітній сфері. Одним із ключових моментів стала розробка та прийняття нових стандартів освіти, які відображали компетентнісний підхід. У 2016 році Міністерство освіти і науки затвердило новий Державний стандарт початкової освіти, де закладені основи компетентнісного навчання [12].

Далі, у 2018 році стартувала реформа "Нова українська школа" (НУШ), яка запровадила компетентнісний підхід як основний у навчанні дітей [10]. Мета НУШ – навчити учнів застосовувати знання на практиці, розвивати критичне мислення, комунікативні та соціальні навички. Це був один із ключових моментів інтеграції компетентнісного підходу в систему загальної середньої освіти України. Походження цього етапу простежується від Європейських рекомендацій педагогічного розвитку [14, 25].

Компетентність – це поєднанням знань, умінь, ставлень і цінностей. У Європейському контексті виокремлюють вісім ключових компетенцій, серед яких підприємницька компетентність займає важливе місце [21, 25]. Вона передбачає не лише уміння організовувати бізнес-процеси, але й здатність

до творчого мислення, стратегічного планування та управління проектами. Підприємницька компетентність включає такі аспекти, як ініціативність, здатність до інновацій, фінансова грамотність, а також ефективне управління ресурсами. В рамках "Нової української школи" (НУШ) зазначено, що підприємницька компетентність включає вміння генерувати нові ідеї, управляти проектами, приймати фінансові рішення, вести переговори та співпрацювати з іншими [10, 14].

На сучасному етапі компетентнісний підхід впроваджується у всіх рівнях освіти. Пріоритетом є не тільки передача знань, але й розвиток навичок, які допоможуть вирішувати реальні життєві проблеми.

Підприємницька компетентність у навчанні лікарів-стоматологів.

Українські публікації, які надав пошук по базі Академія Google за обраними ключовими словами, виходили з галузей спеціальної підприємницької освіти та підприємницької діяльності, зокрема, управління/менеджменту, ведення бізнесу «публічне управління та адміністрування», «економіка та управління», «маркетинг». Не знайдено жодного повідомлення про підприємницьку компетентність у навчанні в галузі стоматологія. Отже, стоматологам-викладачам в Україні не притаманно проводити методичні дослідження на тему підприємництва чи підприємницької компетентності в рамках цієї освітньої діяльності. Можливо, це досить нова течія у викладанні предмету для студентів-стоматологів, можливо практикуючі стоматологи, які досягли висот у цій сфері не мають часу і зацікавленості викладання, займаючись бізнесом, але скринінг літератури надає підтвердження що ця сфера традиційно відноситься до тематики економіки, фінансів та маркетингу.

Тим не менше, спроба пошуку в системі Google за ключовими словами «менеджмент, підприємництво в програмах зі стоматології» відображає присутність засобів освіти підприємству, орієнтованих на стоматологів, таких як: 1) Електронний навчальний посібник «Основи менеджменту та маркетингу в стоматології» для здобувачів фахової передвищої освіти зі спеціальності 221 «Стоматологія», рекомендований Методичною радою КЗВО ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського» 2023р. [15]; 2) силабус для 5-го курсу навчальної дисципліни «Менеджмент і маркетинг в стоматології» ХНМУ 2021р. [11]; 3) комплексні методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Бізнес-менеджмент в стоматології» (курс за вибором) Національного медуніверситету ім. Богомольця [6]; та 4) презентацію навчальної дисципліни «Менеджмент в стоматології» як вибіркового компонент третього освітнього рівня вищої освіти зі спеціальності 221 «Стоматологія» [13]. Змістом цих засобів освіти є формування фундаментальних знань з основ менеджменту та маркетингу, закономірностей та особливостей діяльності закладів охорони здоров'я в сучасних економічних умовах, та опанування практичними навичками, які використовуються в діяльності медичних закладів стоматологічного профілю [6].

І нарешті, навчальні матеріали створюють згідно освітніх програм. Тож, освітньо-професійна програма Стоматологія другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 221 Стоматологія галузі знань 22 Охорона здоров'я Освітня кваліфікація: Магістр стоматології, передбачає три кредити ECTS з теми «Менеджмент і маркетинг в стоматології».

Таким чином, підприємницькі знання включені в стоматологічне навчання, а їх зміст – це вивчення організації, управління і продажу стоматологічної допомоги чи стоматологічних послуг.

Пошук за англomовним варіантом тих самих ключових слів дібрав більше 18 тис. публікацій, більшість з яких – якісний контент з міжнародних рецензованих журналів, присвячений підприємницькій освіті та підприємницькій діяльності.

Нещодавній бібліометричний огляд літератури [32] показав що вчені з питань підприємництва та вчені з питань освіти роблять внесок у дослідження підприємницької освіти, про що свідчить розподіл публікацій між обома дисциплінами. Однак залучення багатьох інших наукових дисциплін показує, що підприємницька освіта стає все більш міждисциплінарною сферою. Дослідників бізнесу та менеджменту більше, ніж дослідників освіти. Цікаво, що статті про підприємницьку освіту, які з'являються в двох кластерах, стосуються лише результатів підприємницької освіти, але не пов'язані з педагогічними питаннями про те, як викладати та навчатися підприємству. Результати – це так звані ефекти або впливи – домінують як фундаментальні теми дослідження.

Англomовні дані пошуку показали, що в різних країнах світу, наприклад, у Бразилії, 367/424 (86,6%) курсів стоматології включали принаймні одну з тем: управління, підприємництво, лідерство та маркетингові компоненти у своїй навчальній програмі, тоді як 57/424 (13,4%) не мали цих навчальних компонентів у своїй освітній програмі. Найчастішими назвами були «Менеджмент» 99 (45,21%) та «Підприємництво» 80 (36,5%). Переважав «теоретичний метод», і кількість годин значно різнилася, причому найбільш поширені години курсу становили від 40 до 60 годин. Більшість компонентів навчального плану було введено на третій-п'ятий рік і запропоновано в обов'язковому порядку [21]. Інший приклад з нещодавніх публікацій: факультет стоматології Національного Каподистрійського університету Афін, Греція, також має обов'язковий курс «Організація та управління стоматологічною практикою» [17].

Таким чином, стоматологи України і світу в процесі професійного навчання отримують знання і з підприємництва.

Однак, як показали дослідження [27], діяльність, пов'язана зі знаннями клінічного підприємництва та фінансової платоспроможності, була тими аспектами, до яких студенти та випускники відчували себе найменш підготовленими (наприклад, пояснення гонорарів, ведення фінансових переговорів).

Результати дослідження, проведеного в Гонконгу, свідчать про те, що ступінь академічної освіти стоматологів сам по собі не сприяє просуванню підприємницьких намірів, (на відміну від накопичення практичних навичок у стоматологічній кар'єрі, як це передбачено віком, професійною кваліфікацією та лідерськими навичками) [33].

У світі продовжують розробляти і вдосконалювати програми навчання підприємству в стоматологічній освіті. Так, нову навчальну програму та експериментальну модель клініциста-адвоката-дослідника-підприємця для підготовки учнів до майбутньої стоматологічної медицини, включно з вирішенням цих потреб громадського здоров'я порожнини рота розроблено в Школі Стоматологічної Медицини Університету Хай-Пойнт, США [34]. Також новий проект на основі теорії підтримки позитивної поведінки був розроблений як навчальна основа з інновацій та підприємництва для проектного навчання із розвитком навичок командної роботи та сприяння професійному росту студентів стоматологів і стоматологічних технологій [29].

Отже, дані літератури підтверджують, що, для успішної кар'єри, стоматологам необхідно мати базові підприємницькі знання. Це включає фінансовий менеджмент, маркетинг, правові аспекти діяльності, управління персоналом, а також вміння оцінювати економічну ефективність своїх рішень. Огляд показав, що такі освітні компоненти присутні в навчальних планах спеціалізованих медичних ЗВО України, зокрема в освітньо-професійній програмі для лікарів-стоматологів, і світу.

В той самий час, *підприємницька компетентність* передбачає дещо інше, бо це ще й *здатність до творчого мислення, стратегічного планування та управління проектами*. Для порівняння, підприємницька компетентність в інших сферах професійної освіти сприяє досягненню професійних успіхів; постає як здатність до реалізації набутих знань, вмінь і навичок, та досвіду; уміння обирати засоби й способи підприємницької діяльності, адекватні конкретним обставинам місця й часу [9]; привносить у формування економічної культури людини (чим займаються інститути психології!) [4]. Без цієї компетентності неможливо сформувати вчителя технологій і уявити його педагогічний процес [8]. І нарешті, підприємницька освіта студентів-медиків сприяє індивідуальному та соціальному стійкому розвитку студентів з точки зору їхньої майбутньої кар'єри, тобто, так чи інакше має внесок у розвиток *підприємницької компетентності у сенсі ініціативності, інноватики, ефективного управління ресурсами* [35].

Превалювання кластеру досліджень підприємництва та менеджмента, порівняно з освітніми [32], пояснює, чому на тему підприємництва в стоматології та медицині створюють кваліфікаційні роботи студенти факультету економіки та управління: «Організація надання стоматологічних послуг медичним закладом» [2], магістри кафедри економіки, менеджменту та адміністрування: «Шляхи підвищення ефективності та якості прийняття управлінських рішень в організації (на прикладі ПП «ПрофіМед», м. Хмельницький)» [5]; та «Формування клієнтоорієнтованої стратегії розвитку приватного підприємства (на прикладі ПП «Меді Дент», м. Калинівка, Вінницька обл)» [3]; та магістри освітньо-професійної програми «Маркетинг» [7].

Відповідні цілі і оцінювання результатів навчання по суті підприємству, які домінують серед списку публікацій – наміри займатися підприємництвом [16, 17, 19, 27, 30, 32, 33].

Судячи з відсутності публікацій щодо стоматологічних підприємницьких досліджень, незважаючи на навчання підприємству під час здобуття освіти, стоматологічним бізнесом в Україні продовжують управляти економісти, бізнесмени і маркетингологи. З поміж інших причин, це панування маркетингу змушує стоматологів, лікарів, здобувачів і викладачів, необґрунтовано вірити у рекламні пропозиції щодо лікарських засобів, матеріалів, інструментарію і технологій. Підприємницький компонент освіти є недостатнім у навчанні, оскільки забороняється або нехтується економічними аналізами лікування, застосування препаратів, діагностики, тощо. Навчання підприємницькій компетентності багато в чому обмежене внаслідок обмежених знань з цієї компетентності попередніх поколінь викладачів, які помилково вважають економічний аналіз неетичною рекламою.

Стоматологія у свою чергу є тією частиною охорони здоров'я, в якій явно панує комерційна діяльність (хоча і суттєво врегульована правовими нормами). Тому дослідження [31] додатково підтверджує оптимальне доповнення професійних знань стоматології, підприємницькою освітою для ефективного функціонування.

Аналіз екстрагованих даних, підсумований у таблиці 1, демонструє, що підприємництво в освіті лікаря-стоматолога представлене як гідна підприємницька освіта, оскільки це частина ринкової економіки розвинених Європейських демократичних країн. У той же час, з цієї освіти бере початок і

підприємницька компетентність, що є цілком передбачуваним і обґрунтовано у цьому огляді, адже не абсолютно кожний стоматолог має змогу негайно починати підприємницьку діяльність.

Таблиця 1.

Концепції, оцінка та педагогіка підприємницької освіти або компетентності в освіті лікаря-стоматолога в Україні та світі

Підприємницька освіта чи компетентність	Концепція. Мета освіти	Оцінка, використана в дослідженні	Педагогіка	Джерело
Підприємницька освіта	Менеджмент, підприємництво	Ймовірно стандартизована	–	[21]
Підприємницька освіта	Цілі: Організація та управління стоматологічною практикою. Ставити підприємницькі цілі і приймати кар'єрні рішення	SWOT-аналіз (strengths, weaknesses, opportunities, and threats, сильні, слабкі сторони, можливості та загрози) – система оцінки конкурентної позиції компанії та розробки стратегічного планування	–	[17]
Підприємницька освіта, але компетентнісний підхід	Діяльність, пов'язана зі знаннями клінічного підприємництва та фінансової платоспроможності	Опитування, щодо готовності до практики після ЗВО у таких сферах: академічні та технічні компетенції; комунікативні та міжпрофесійні навички; захисні механізми та адаптаційні навички; професійне ставлення та етичне судження; клінічне підприємництво та фінансова спроможність; соціальна та громадська орієнтація	–	[27]
Підприємницька освіта	Концепція – відкриття або розвиток стоматологічної практики, організацію необхідних ресурсів, прийняття відповідних ризиків і винагород	Вивчення підприємницьких намірів стоматологів за опитуванням, які були представлені наміром залишити систему державних лікарень і перейти в приватний сектор	Післядипломна освіта: накопичення практичних навичок з віком, професійною кваліфікацією та лідерськими навичками	[33]
Підприємницька освіта	Індивідуальний та соціально стійкий розвиток студентів з точки зору майбутньої кар'єри	Опитування викладачів з інноваційних та підприємницьких програм (для студентів-медиків), і які займалися дослідженнями освіти підприємництва та організаційним менеджментом. Для вимірювання підприємницької компетентності підприємницької поведінки вчителів, стратегії спільної творчості та підприємницької освіти студентів-медиків	Підприємницька компетентність й поведінка вчителів і стратегія спільного створення на основі символічного інтеракціонізму	[35]
Підприємницька освіта	Маркетингізація охорони здоров'я, охорона здоров'я як гілка Польської національної економіки	Аналіз конкретного виду діяльності, який складається з надання роботи, результатом якої не є створення нового продукту	Метод вивчення клінічних випадків і особистого спостереження під час виконання повноважень	[31]

Підприємницька освіта чи компетентність	Концепція. Мета освіти	Оцінка, використана в дослідженні	Педагогіка	Джерело
Підприємницька освіта. Компетентнісний підхід	Створення нових підприємств або посилення намірів як показник ефективності. Зосередження на створенні підприємства і на розвитку мислення та компетенцій	Техніка Delphi для визначення небезпек підприємницької освіти групою досвідчених педагогів для розробки стратегії пом'якшення негативних наслідків	Зміщення фокусу від створення підприємства до створення навичок, від конструктивізму до конструкціонізму, від менеджменту до інновацій і від бізнес-школи до міждисциплінарних установ	[19]
Компетентнісний підхід	Концепція: Клініцист: постачальник високоякісної допомоги пацієнту. Адвокат: позитивно впливає на здоров'я різних груп пацієнтів і спільнот. Дослідник: вчений, у постійному навчанні. Підприємець: новатор, який робить внесок у винятковий та новий досвід обслуговування	Розробка навчального плану моделі клініцист-адвокат-дослідник-підприємець у відповідь на запит у звіті Національного інституту охорони здоров'я «Здоров'я порожнини рота в Америці: досягнення та виклики» у 2022 році	4 етапи: 1. Демонстрація здатності навчатися. 2. Визначення цілей та очікувань. 3. Застосовування знань та навичок до практичного досвіду через проблемне навчання та симуляцію. 4. Персоналізація навчання до прагнень	[34]
Компетентнісний підхід. Soft skills. Спеціальне навчання командній роботі	Розвиток навичок командної роботи та сприяння професійному розвитку студентів стоматологів і стоматологічних технологій	Опитування 1, одразу після курсу експериментальної Програми, яке оцінило у порівнянні набуті навички та ставлення студентів стоматології та стоматологічної техніки. Опитування 2, через 1 рік після курсу, зосереджене на порівняльних перевагах навчання за новою Проектом	Підтримка позитивної поведінки - усталений метод надання позитивного зворотного зв'язку у складних/важких групах слухачів	[29]
Компетентнісний підхід. Soft skills. Лідерство є ключовим у підприємницьких підходах, і в організаційній соціології	Теорії лідерства розроблені для бізнес-середовища, адаптовані до професійного лідерства в галузі охорони здоров'я. З цим пов'язана концепція підприємництва Керівники сфери повинні володіти навичками щоб керування змінами, надихати свої команди, приймати стратегічні рішення. Мета: покращення результатів лікування, зниження витрат, розробки успішних ініціатив та стимулювання інновацій	Перехресне опитування, проведене в Інтернеті. (Дослідження для вимірювання лідерства та підприємливості серед ліванських працівників охорони здоров'я.)	Маркери лідерства можуть включати академічну відповідальність, посади в наукових товариствах, нагороди та відомі зв'язки	[23]

Підприємницька освіта чи компетентність	Концепція. Мета освіти	Оцінка, використана в дослідженні	Педагогіка	Джерело
Компетентністний підхід. Soft skills	Комунікативні навички, лідерство, критичне мислення, професіоналізм, підприємливість, навчання протягом життя та командна робота. Мета: підвищення шансів досягти успіху в складних обставинах, колегіальних відносинах, працевлаштуванні та задоволені клінічною допомогою	Розробка та перевірка анкети навичок м'якого спілкування для самооцінки студентами та аспірантами-стоматологами. Здебільшого для оцінки навичок м'якого спілкування використовуються довільні методи, включно з інформацією викладача кафедри, самооцінкою чи рефлексією студентів, які можуть недооцінювати чи переоцінювати можливості студентів. Відмічена нестача інструменту оцінювання для підтвердження методології викладання та оцінювання м'яких навичок у студентів-стоматологів	Різні методики навчання: лекції, семінари, тематичні дослідження, проблемне навчання, проектно-орієнтоване, клінічна симуляційна лабораторна робота з конкретними навичками. Перевага методології залежить від уподобань навчального закладу та/або викладачів	[24]
Компетентністний підхід. Soft skills	Спілкування перетікає в багатовимірну концепцію лідерства і може покращити якість стоматологічного бізнесу. Мета: Особистий розвиток, бажання стати кращим і змінити стоматологічну сферу	Попередній звіт про освітній пілотний курс («Застосування гуманітарних наук та основні принципи коучингу в стоматології») із покращення лідерства та стоматологічного менеджменту у стоматологічній школі Афінського Національного Каподистрійського університету, Греція	Щотижневі семінари де розглядають теоретичні питання і виконують практичні та експериментальні вправи з теми	[18]
Компетентністний підхід. Soft skills	Soft skills які корисні стоматологічній практиці: комунікативні навички, командна робота, професійна етика та мораль, підприємницькі навички, критичне мислення та здатність вирішувати проблеми, навчання протягом усього життя та управління інформацією	Тематичний огляд літератури. Дослідницьке запитання: «Які навички м'якого спілкування досліджуються в стоматологічній практиці?»	Безперервна освіта як засіб покращення технічно лікування, посилення профілактичних заходів, розвиток навичок стосунків з пацієнтами. Дистанційна освіта і нетрадиційні методи навчання. Клінічна емпатія	[28]

Як демонструє таблиця 1, пошук виокремив напрямки навчання soft skills (м'якого спілкування), тісно пов'язаний з підприємницько-компетентнісним підходом [29, 23, 24]. Виявлення та розвиток навичок soft skills перетікає в багатовимірну концепцію лідерства і може покращити якість стоматологічного бізнесу [18].

В літературі наводиться обґрунтована думка, що навчання студентів і професійних спеціалістів для отримання навичок лідерських якостей і підприємництва створить цінність нових послуг охорони здоров'я, одночасно сприяючи інноваціям, креативності та покращенню якості на робочому місці [23].

Дискусії щодо розвитку соціальних, міжособистісних та комунікативних навичок у навчанні лікарів-стоматологів точаться в Європі з 2009 року, поширилися на Північну Америку, узгоджуючись із змінами навчальних програм ЗВО, спрямованих на підготовку стоматологів двадцять першого століття [28]. Загалом очікується, що підготовлений стоматолог не тільки володіє технічними знаннями та навичками, але також знає, як ефективно спілкуватися з пацієнтами, родинами та іншими фахівцями. Крім того, вони повинні бути здатними здобувати наукову інформацію, приймати етичні клінічні рішення, мати знання про аспекти, пов'язані з наданням медичної допомоги, і співпрацювати в профілактиці, зміцненні та підтримці здоров'я окремих людей і громади. Дослідження *soft skills* у стоматологічній практиці зросли в останні роки, причому особлива увага приділяється внутрішньоособистісним навичкам. Тим не менш, дефіцит літератури про певні навички м'якого спілкування може вплинути на безперервну освіту професіоналів, підкреслюючи важливість стимулювання подальших досліджень у цій галузі [28].

Стосовно порівняння понять підприємницької освіти і підприємницької компетентності, виявлено тісний взаємозв'язок (Табл. 1). А педагоги впроваджують зміни в підприємницькій освіті, зокрема зміщують фокус від створення підприємства до створення навичок, від конструктивізму до конструкціонізму, від менеджменту до інновацій і від бізнес-школи до міждисциплінарних установ [19].

Показники для оцінювання навчання підприємництва, на які спирались відібрані для аналізу джерела – це традиційно підприємницькі наміри за опитуванням. Більше того, негативні сторони підприємництва, які вивчалися, включають несприятливі наслідки для особи, такі як психологічні та емоційні страждання підприємців, організаційні кризи, які призводять до невдач, економічні втрати і екологічна шкода [19].

Висновки і подальші перспективи. Врешті решт, сутність підприємницької освіти і підприємницької компетентності дуже близькі. Володіти підприємницькою здатністю тепер розуміють як компетентність, яка стосується всіх сфер життя, і, отже, розглядається як одна з ключових компетентностей у навчанні протягом усього життя для всіх [22].

Стоматологам-викладачам в Україні не притаманно проводити методичні дослідження на тему підприємництва чи підприємницької компетентності в рамках цієї освітньої діяльності і ця сфера як і раніше відноситься до тематики суто бізнесу. Не вистачає економічного аналізу лікування, застосування препаратів, діагностики, який має проводити спеціаліст-стоматолог. Тому панування маркетингу в менеджменті стоматологічної допомоги в Україні змушує стоматологів, лікарів, здобувачів і викладачів, необґрунтовано вірити у рекламні пропозиції щодо лікарських засобів, матеріалів, інструментарію і технологій.

Soft skills у навчанні лікаря-стоматолога імплементовані в підприємницьку компетентність у найкращих традиціях компетентнісного підходу, але мало висвітлена педагогіка і методи оцінки цих навичок.

Перспективами подальших досліджень є подальша інтеграція і оптимізація підприємницької компетентності в дисципліну стоматологія, розвиток педагогіки навчання у цій вузькій галузі та оцінка ефективності таких заходів.

Список використаних джерел

1. Веб-ресурс НУШ. 28.01.2022. 11Державна служба якості освіти. Що таке компетентнісний підхід у навчанні – відповідає Державна служба якості освіти. URL: <https://nus.org.ua/questions/zo-take-kompetentnisnyj-pidhid-u-navchanni/>
2. Войтков-Цебринський В. Л. Організація надання стоматологічних послуг медичним закладом : Кваліфікаційна робота за спеціальністю 073 – Менеджмент. ЗУНУ, Тернопіль, 2023. 83с.
3. Головащенко, Н. А. Формування клієнтоорієнтованої стратегії розвитку приватного підприємства (на прикладі ПП «Меді Дент», м. Калинівка, Вінницька обл.). Дипломна робота магістра за спеціальністю 073 Менеджмент. ХНУ, Хмельницький, 2021. 75с.
4. Зубіашвілі І. К. Сутність економічної культури особистості та її роль в економічній соціалізації. *Психологічний часопис*, 2019. № 2. С. 163-183.
5. Карпенко Ю. Г. Шляхи підвищення ефективності та якості прийняття управлінських рішень в організації (на прикладі ПП «ПрофіМед», м. Хмельницький): дипломна робота магістра: 073 Менеджмент.- Хмельниц. нац. ун-т, Хмельницький, 2021. 122 с.
6. Комплексні методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Бізнес-менеджмент в стоматології» (курс за вибором). НМУ ім. Богомольця, Київ, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JrYFkTXvL2k1K5wTbatp0lPg0UnSK/view>
7. Луньова О. Д. Використання інструментів SMM при просуванні товарів підприємства. Дипломна робота магістра за спеціальністю 075 Маркетинг.- Національний ун-т харчових технологій, Київ, 2023. 96с.
8. Ляшенко М. Формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*, 2016. № 9 (3). С. 51-54.

9. Молдован А. Підприємницька компетентність у галузі фізичної культури і спорту: зміст та сутнісні характеристики. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2020. № 1 (34). С. 36-40.
10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. (27/10/2016). / Під ред. Грищенко Михайла. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konceptczya.html>
11. Огнев В. А., Гапонова Е. О. Силабус освітнього компонента «Менеджмент і маркетинг в стоматології». ХНМУ, Харків, 2021. URL: https://knmu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/menedgm_v5_st16.pdf
12. Офіційний портал Верховної Ради України. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти.- Постанова кабміну України від 24 липня 2019 р. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.12.2024).
13. Стовбан І. В., Юрченко Н. Б. Презентація навчальної дисципліни «Менеджмент в стоматології» (вибірковий компонент ВК 3 ОНП «Стоматологія» із циклу дисциплін загальної підготовки). Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти за спеціальністю 221 «Стоматологія». URL: https://www.ifnmu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/%D0%92%D0%9A-3-%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B2-%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_.pdf
14. Шинкевич Д.К., Процай Л.П. Структурно-функціональний контент підприємницької компетентності молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 76. С. 235-240. DOI <https://doi.org/10.32782/26636085/2024/76.48>.
15. Яворська Ж. Б. Електронний навчальний посібник до вивчення курсу навчальної дисципліни: «Основи менеджменту та маркетингу в стоматології». Львів. 2023. 84 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnncnibpcajpcglclefindmkaj/https://lma.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/yavorska-posibnyk-osnovy-menedzhmentu.pdf>
16. Adelaja A.A. Entrepreneurial education exposure: a comparative investigation between technical and nontechnical higher education. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2021 Vol. 28, no. 5. P. 711-723. <https://doi.org/10.1108/JSBED-12-2020-0429>.
17. Antoniadou M, Kanellopoulou A. Educational Approach: Application of SWOT Analysis for Assessing Entrepreneurial Goals in Senior Dental Students. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*. 2024. Vol. 14, no 3. P. 753-766. <https://doi.org/10.3390/ejihpe14030049>.
18. Antoniadou M. Leadership and Managerial Skills in Dentistry: Characteristics and Challenges Based on a Preliminary Case Study. *Dentistry Journal*. 2022. Vol. 10, no 8. P.146. <https://doi.org/10.3390/dj10080146>.
19. Bandera, C., Santos, S. C., Liguori, E. W. The Dark Side of Entrepreneurship Education: A Delphi Study on Dangers and Unintended Consequences. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. 2021. Vol. 4, no 4. P. 609-636. <https://doi.org/10.1177/2515127420944592>.
20. Crişan, E. L., Beleiu, I. N., Salanță, I.-I., Bordean, O. N., Bunduchi, R. Embedding entrepreneurship education in non-business courses: A systematic review and guidelines for practice. *Management Learning*. 2024. Vol. 55, no 4. P. 553-575. <https://doi.org/10.1177/13505076231169594>.
21. D'Assunção FLC, Kalendarian E, Carneiro DC, et al. Presence of management, entrepreneurship, leadership and marketing topics in the dental school curriculum in Brazil. *Eur J Dent Educ*. 2022. Vol. 26. P.384-392. <https://doi.org/10.1111/eje.12714>.
22. European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, *Key competences for lifelong learning*, Publications Office, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/569540>.
23. Hala Sacre, Katia Iskandar, Chadia Haddad, Mayssam Shahine, Aline Hajj, Rony M Zeenny, Marwan Akel, Pascale Salameh. Self-perceived leadership and entrepreneurship skills: profiling healthcare professionals. *Journal of Pharmaceutical Health Services Research*. 2024. Vol. 15, Issue 1. <https://doi.org/10.1093/jphsr/rmad050>.
24. Haseeb M, Azfar MW, Ahmed M, Tariq A, Nawaz MS, Sadiq A. Development and validation of scale for self evaluation of soft skills in postgraduate dental students. *J Pak Med Assoc*. 2021. Vol.71(Suppl 1), no 1. P. S9-S13.
25. Key Competences for Lifelong Learning in the European Schools. Pedagogical Development Unit: Office of the secretary-general of the European schools, pedagogical development unit, Brussels, Belgium. 2018. 69 p.
26. Liberati A., Altman D. G., Tetzlaff J., Mulrow C., Gøtzsche P. C., Ioannidis J. P. A., et al. The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate healthcare interventions: Explanation and elaboration. *BMJ*. 2009. Vol. 339, b2700. DOI: 10.1136/bmj.b2700.
27. Mariño R, Delany C, Manton DJ, Reid K, Satur J, Crombie F, et al. Preparedness for practice of newly qualified dental practitioners in the Australian context: an exploratory study. *BMC Med Educ*. 2022. Vol. 18, no 1. P. 625. doi: 10.1186/s12909-022-03684-1.
28. Ortega A. C. B. M., Gonçalves D., do Nascimento D., Grande A., da Cunha I. P. Dentists' soft skills: a scoping review. *Discover Education*. 2024. – Vol. 3, no. 1. P. 168.
29. Pang M., Lu W., Huang C., Lin M., Ran J., Tang X, et al. Development of an Interprofessional Education Project in Dentistry Based on the Positive Behavior Support Theory: Pilot Curriculum Development and Validation Study. *JMIR Formative Research*. 2024. Vol. 8. no 1. P. e50389.
30. Rahman H., Hasibuan A. F., Syah D. H., Sagala G. H., Prayogo R. R. Intrapreneurship: As the outcome of entrepreneurship education among business students. *Cogent Education*. 2022. Vol. 9, no 1. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2149004>.
31. Suchecki K. Product in dentistry. Benefits obtained by the consumer/patient from the dental service. *Decision Making in Manufacturing and Services*. 2023. Vol. 17. P. 47-57.
32. Tiberius V., Weyland M. Entrepreneurship education or entrepreneurship education? A bibliometric analysis. *Journal of Further and Higher Education*. 2022. Vol. 47, no 1. P. 134–149. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2022.2100692>.

33. Wang J., Peng B., Zhou H., Zhang J.H. Dentists' entrepreneurial intention and associated factors in public hospitals in major cities in Guangdong (South China): a cross-sectional study. *BMC Oral Health*. 2020. Vol. 23, no 1. P. 334. doi: 10.1186/s12903-020-01331-z.
34. Wolcott M.D., Shazib M., Cromartie J., Cain K.W., De Rossi S.S. Responding to emerging oral healthcare needs with CARE: Design of the CARE curriculum model. *J Dent Educ*. 2022. Vol. 86. P. 1505–1512. <https://doi.org/10.1002/jdd.12959>
35. Zhao G., Li G., Jiang Y., Guo L., Huang Y., Huang Z. Teacher Entrepreneurship, Co-Creation Strategy, and Medical Student Entrepreneurship for Sustainability: Evidence from China. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, no 19. P. 12711. <https://doi.org/10.3390/su141912711>.

References

1. Veb-resurs NUSh. 28.01.2022. 11Derzhavna sluzhba yakosti osvity. Shcho take kompetentnisnyi pidkhd u navchanni – vidpovidaie Derzhavna sluzhba yakosti osvity. URL: <https://nus.org.ua/questions/zo-take-kompetentnisnyj-pidkhd-u-navchanni/>
2. Voitkiv-Tsebrynskyi V. L. Orhanizatsiia nadannia stomatolohichnykh posluh medychnym zakladom : Kvalifikatsiina robota za spetsialnistiu 073 – Menedzhment. ZUNU, Ternopil, 2023. 83 s.
3. Holovashchenko, N. A. Formuvannia kliientoorientovanoi stratehii rozvytku pryvatnoho pidpryiemstva (na prykladi PP «Medi Dent», m. Kalynivka, Vinnytska obl.). Diplomna robota mahistra za spetsialnistiu 073 Menedzhment. KhNU, Khmelnytskyi, 2021. 75 s.
4. Zubiashvili I. K. Sutnist ekonomichnoi kultury osobystosti ta yii rol v ekonomichnii sotsializatsii. *Psykholohichni chasopys*, 2019. № 2. S. 163-183.
5. Karpenko Yu. H. Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti ta yakosti pryiniattia upravlinskykh rishen v orhanizatsii (na prykladi PP «ProfiMed», m. Khmelnytskyi): diplomna robota mahistra: 073 Menedzhment.- Khmelnyts. nats. un-t., Khmelnytskyi, 2021. 122 s.
6. Kompleksni metodychni rekomendatsii do navchalnoi dystsypliny «Biznes-menedzhment v stomatolohii» (kurs za vyborom). NMU im. Bohomoltsia, Kyiv, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JrYFkTXvL2k1K5wTbatp0UUnSK/view>
7. Lunova O. D. Vykorystannia instrumentiv SMM pry prosuvanni tovariv pidpryiemstva. Diplomna robota mahistra za spetsialnistiu 075 Marketynh.- Natsionalnyi un-t kharchovykh tekhnolohii, Kyiv, 2023. 96s.
8. Liashenko M. Formuvannia pidpryiemnytskoi kompetentnosti u maibutnikh uchyteliv tekhnolohii. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, 2016. № 9 (3). S. 51-54.
9. Moldovan A. Pidpryiemnytska kompetentnist u haluzi fizychnoi kultury i sportu: zmist ta sutnisni kharakterystyky. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2020. № 1 (34). S. 36-40.
10. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (27/10/2016). / Pid red. Hryshchenko Mykhaila. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
11. Ohniev V. A., Haponova E. O. Syllabus osvitnoho komponenta «Menedzhment i marketynh v stomatolohii». KhNMU, Kharkiv, 2021. URL: https://knmu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/menedgm_v5_st16.pdf
12. Ofitsiyniy portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Pro vnesennia zmin do Derzhavnogo standartu pochatkovoi osvity.- Postanova kabminu Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 26.12.2024).
13. Stovban I. V., Yurchenko N. B. Prezentatsiia navchalnoi dystsypliny «Menedzhment v stomatolohii» (vybirkoviy komponent VK 3 ONP «Stomatolohiia» iz tsykladystsyplin zahalnoi pidhotovky). Tretii (osvitno-naukovyi) riven vyshchoi osvity za spetsialnistiu 221 «Stomatolohiia». URL: https://www.ifnmu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/07/%D0%92%D0%9A-3-%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B2-%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_.pdf
14. Shynkevych D.K., Protsai L.P. Strukturno-funktsionalnyi kontent pidpryiemnytskoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv. *Innovatsiina pedahohika*. 2024. Vyp. 76. S. 235-240. DOI <https://doi.org/10.32782/26636085/2024/76.48>.
15. Iavorska Zh. B. Elektronnyi navchalnyi posibnyk do vyvchennia kursu navchalnoi dystsypliny: «Osnovy menedzhmentu ta marketynhu v stomatolohii». Lviv. 2023. 84 s. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lma.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/yavorska-posibnyk-osnovy-menedzhmentu.pdf>.
16. Adelaja A.A. Entrepreneurial education exposure: a comparative investigation between technical and nontechnical higher education. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2021 Vol. 28, no. 5. P. 711-723. <https://doi.org/10.1108/JSBED-12-2020-0429>.
17. Antoniadou M, Kanellopoulou A. Educational Approach: Application of SWOT Analysis for Assessing Entrepreneurial Goals in Senior Dental Students. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*. 2024. Vol. 14, no 3. P. 753-766. <https://doi.org/10.3390/ejihpe14030049>.
18. Antoniadou M. Leadership and Managerial Skills in Dentistry: Characteristics and Challenges Based on a Preliminary Case Study. *Dentistry Journal*. 2022. Vol. 10, no 8. P.146. <https://doi.org/10.3390/dj10080146>.
19. Bandera, C., Santos, S. C., Liguori, E. W. The Dark Side of Entrepreneurship Education: A Delphi Study on Dangers and Unintended Consequences. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*. 2021. Vol. 4, no 4. P. 609-636. <https://doi.org/10.1177/2515127420944592>.

20. Crişan, E. L., Beleiu, I. N., Salanţă, I.-I., Bordean, O. N., Bunduchi, R. Embedding entrepreneurship education in non-business courses: A systematic review and guidelines for practice. *Management Learning*. 2024. Vol. 55, no 4. P. 553-575. <https://doi.org/10.1177/13505076231169594>.
21. D'Assunção FLC, Kalendarian E, Carneiro DC, et al. Presence of management, entrepreneurship, leadership and marketing topics in the dental school curriculum in Brazil. *Eur J Dent Educ*. 2022. Vol. 26. P. 384-392. <https://doi.org/10.1111/eje.12714>.
22. European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, *Key competences for lifelong learning*, Publications Office, 2019. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/569540>.
23. Hala Sacre, Katia Iskandar, Chadia Haddad, Mayssam Shahine, Aline Hajj, Rony M Zeenny, Marwan Akel, Pascale Salameh. Self-perceived leadership and entrepreneurship skills: profiling healthcare professionals. *Journal of Pharmaceutical Health Services Research*. 2024. Vol. 15, Issue 1. <https://doi.org/10.1093/jphsr/rmad050>.
24. Haseeb M, Azfar MW, Ahmed M, Tariq A, Nawaz MS, Sadiq A. Development and validation of scale for self evaluation of soft skills in postgraduate dental students. *J Pak Med Assoc*. 2021, Vol.71(Suppl 1), no 1. P. S9-S13.
25. Key Competences for Lifelong Learning in the European Schools. Pedagogical Development Unit: Office of the secretary-general of the European schools, pedagogical development unit, Brussels, Belgium. 2018. 69 p.
26. Liberati A., Altman D. G., Tetzlaff J., Mulrow C., Gøtzsche P. C., Ioannidis J. P. A., et al. The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate healthcare interventions: Explanation and elaboration. *BMJ*. 2009. Vol. 339, b2700. DOI: 10.1136/bmj.b2700.
27. Mariño R, Delany C, Manton DJ, Reid K, Satur J, Crombie F, et al. Preparedness for practice of newly qualified dental practitioners in the Australian context: an exploratory study. *BMC Med Educ*. 2022. Vol. 18, no 1. P. 625. doi: 10.1186/s12909-022-03684-1.
28. Ortega A. C. B. M., Gonçalves D., do Nascimento D., Grande A., da Cunha I. P. Dentists' soft skills: a scoping review. *Discover Education*. 2024. – Vol. 3, no. 1. P. 168.
29. Pang M., Lu W., Huang C., Lin M., Ran J., Tang X, et al. Development of an Interprofessional Education Project in Dentistry Based on the Positive Behavior Support Theory: Pilot Curriculum Development and Validation Study. *JMIR Formative Research*. 2024. Vol. 8. no 1. P. e50389.
30. Rahman H., Hasibuan A. F., Syah D. H., Sagala G. H., Prayogo R. R. Intrapreneurship: As the outcome of entrepreneurship education among business students. *Cogent Education*. 2022. Vol. 9, no 1. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2149004>.
31. Suchecki K. Product in dentistry. Benefits obtained by the consumer/patient from the dental service. *Decision Making in Manufacturing and Services*. 2023. Vol. 17. P. 47-57.
32. Tiberius V., Weyland M. Entrepreneurship education or entrepreneurship education? A bibliometric analysis. *Journal of Further and Higher Education*. 2022. Vol. 47, no 1. P. 134–149. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2022.2100692>.
33. Wang J., Peng B., Zhou H., Zhang J.H. Dentists' entrepreneurial intention and associated factors in public hospitals in major cities in Guangdong (South China): a cross-sectional study. *BMC Oral Health*. 2020. Vol. 23, no 1. P. 334. doi: 10.1186/s12903-020-01331-z.
34. Wolcott M.D., Shazib M., Cromartie J., Cain K.W., De Rossi S.S. Responding to emerging oral healthcare needs with CARE: Design of the CARE curriculum model. *J Dent Educ*. 2022. Vol. 86. P. 1505–1512. <https://doi.org/10.1002/jdd.12959>
35. Zhao G., Li G., Jiang Y., Guo L., Huang Y., Huang Z. Teacher Entrepreneurship, Co-Creation Strategy, and Medical Student Entrepreneurship for Sustainability: Evidence from China. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, no 19. P. 12711. <https://doi.org/10.3390/su141912711>.